

Elisabethin perintö

Martina Reuter

Tänä vuonna 400-vuotisjuhlaansa viettävä Böömin prinsessa Elisabeth (1618–1680) on 1600-luvun filosofinaisista¹ tunnetuin, ja juhlavuotta vietetään tämän merkittävän ajattelijan ja vaikuttajan arvoisella tavalla. Paderbornin yliopistossa toukokuussa järjestetty monitieteinen juhlakonferenssi kokosi yhteen filosofeja, jotka analysoivat Elisabethin argumentaatiota, ja historioitsijoita, jotka ruotivat tämän argumentaation aate-, tiede-, henkilö- ja sosiaalishistoriallisia konteksteja.² 1600-luvulla eli ja vaikutti monia filosofinaisia, joiden ajattelu on kahden viime vuosikymmenen aikana saanut yhä enemmän huomiota (esim. Broad 2002; Hutton 2004; Broad & Green 2009; Broad 2015; Boyle 2017; Broad & Detlefsen [toim.] 2017), mutta Elisabeth on edelleen ainoa, johon säännöllisesti törmää myös sellaisissa filosofianhistoriallisissa konteksteissa, joissa ei varta vasten fokusoida naisiin.

Elisabethin maine filosofien parissa perustuu hänen vuosina 1643–1649 käymäänsä laajaan kirjeenvaihtoon René Descartesin (1596–1650) kanssa. Varsinkin Descartesin emootioihin ja moraalikysymyksiin keskittyvää myöhäisfilosofiaa ei voi pätevästi tutkia ilman että ottaa huomioon Elisabethin kirjeitä, ja näiden kirjeiden merkitys näkyy kiitettävästi viimeaikaisessa Descartes-tutkimuksessa (esim.

Alanen 2003; Brown 2006). Elisabethin ja Descartesin ajattelun yhteen kietoutuminen on johtanut myös siihen, että vaikka Elisabeth ei elinaikanaan julkaissut mitään, niin hän on tänään vuosisatansa julkaisu- ja filosofinainen. Sen jälkeen, kun pitkään kadonneiksi oletetut kirjeet löydettiin ja julkaistiin 1879, ne on sisällytetty sekä Descartesin teosten standardieditioon (Adam & Tannery [toim.] 1996) että lukuihin muihin editioihin ja käännöksiin.

Yhteen kietoutumisella on kuitenkin myös varjopuolensa, ja joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta (esim. Shapiro [toim.] 2007) Elisabethin kirjeet ovat enemmän tai vähemmän piilossa teoksissa jotka kulkevat Descartesin nimissä. Tämä pätee myös kirjeiden suomennoksiin, jotka sisältyvät Descartesin valikoitujen teosten viimeiseen osaan (Descartes 2005). Teoksen johdanto tuo kyllä esille Elisabethin filosofista merkitystä (Reuter 2005), mutta lukijan täytyy tietää mistä etsiä ennen kuin saa kirjeet käsiinsä. Elisabethin ja Descartesin ajattelun yhteen kietoutuminen on saattanut vaikuttaa myös siihen, että tunnettuudestaan huolimatta Elisabeth on yksi niistä harvoista 1600-luvun merkittävistä filosofinaisista, joiden ajattelusta ei vielä ole julkaistu omaa monografiaa.

1 Suvi Kouri analysoi toisaalla tässä lehdessä upseerinaisten kokemuksia sukupuolen rakentumisesta ja perustelee siinä valintaansa puhua upseerinaisista eikä totutemmin naisupseereista. Olen omaksunut Kourilta tämän erinomaisen terminologisen ratkaisun ja puhun filosofinaisista ja ajattelijanaisista, en naisfilosofeista tai naisajattelijajoista.

2 Ks. <https://historyofwomenphilosophers.org/event/elizabeth-of-bohemia-1618-1680-life-and-legacy-philosophy-politics-and-religion-in-seventeenth-century-europe/>

NAISVERKOSTOJEN MERKITYS

Toisaalta ajattelun yhteen kietoutumisen huomioimisella on ollut tärkeä metodologinen merkitys filosofian historiankirjoitukselle. Huomion kiinnittäminen vähemmän tunnettuihin ajattelijoihin ja esimerkiksi laajoihin filosofisiin kirjeenvaihtoihin, joihin osallistui niin miehiä kuin naisiaakin, on osoittanut, että filosofinen ajattelu ei ole harvojen suurmiesten tuottamaa, vaan pohjimmiltaan kollektiivista toimintaa. Tämän metodologisen näkökulman omaksuminen ei tarkoita vain sitä, että käsityksemme ajattelun keskuksesta ja sen marginaalista muuttuu, vaan, kuten aatehistorioitsija Carol Pal asian ilmaisee, joudumme kyseenalaistamaan keskustan ja marginaalin käsitettä itsessään (Pal 2012, 5). Pal onkin kirjoittanut teoksen, jossa Elisabethin kirjeenvaihto Descartesin kanssa on vain yksi juonne monien joukossa ja päähuomio kiinnitetään seitsemän naisajattelijan verkostoon, johon Elisabeth kuului ja jonka jäsenet olivat kaikki tavalla tai toisella kytköksissä Anna Maria van Schurmaniin (1607–1678).

Tämä uudelleen fokusointi on monella tapaa merkityksellinen. Elisabethin oma säilynyt näkemys sukupuolen merkityksestä rajoittuu pariin mainintaan sen mukanaan tuomista haitoista (Descartes 2005, 175, 180), mutta Schurman otti aktiivisesti kantaa naisten koulutuksesta käytyyn keskusteluun sekä kirjeenvaihdossaan teologi André Rivetin (1572–1651) kanssa että vuonna 1641 julkaistussa tutkielmassa *Dissertatio de ingenii muliebris ad doctrinam et meliores litteras aptitudine* (Schurman 2009). Schurmanin kautta Elisabeth kytkeytyy aiempaa tiiviimmin feministisen ajattelun varhaishistoriaan. 1600-luku oli tunnetusti filosofinen murroskausi, ja Descartesin filosofian puolustajana tunnetun Elisabethin yhdistäminen Schurmaniin on merkityksellistä myös siksi, että nämä naiset on yleensä sijoitettu vastakkaisiin filosofisiin leireihin. Schurman oli filologi, raamatuntutkija ja aristoteelinen ajattelija, jonka tutkielma käyttää skolastista argumentaatiota osoittaakseen että oppineisuus on sovelias naisille. Elisabethin ja Schurmanin nuoruudesta vanhuuteen ulottuvan yhteydenpidon tarkempi analyysi osoittaa, että ”vanha” ja ”uusi” ajattelu kulki monen ajattelijan kohdalla rinnakkain, eikä murros ollut niin dramaattinen kuin usein esitetään.

Schurman tunnettiin ”Utrechtin tähtenä” ja ”Alankomaiden Sapfona” (Pal 2012, 54). Hänen oppineisuuttaan ihailivat myös sellaiset henkilöt kuten Rivet, jotka suhtautuivat yleisellä tasolla nihkeästi naisten kirjalliseen sivistykseen. Pal kiinnittää aivan oikein huomiota siihen, että ”poikkeusyksilöiden” ylistämistä saatettiin käyttää tasa-arvoisia koulutusmahdollisuuksia vastustavana argumenttina pikemmin kuin naisten yleisen oppineisuuden puolustamiseksi (Pal 2012, 88). Samalla Elisabethin ja Schurmanin vuosisata oli vähitellen viriävän tasa-arvokeskustelun aikakausi. On tärkeä huomata, että vaikka sukupuolten välinen tasa-arvo jäikin seuraavan vuosisadan vallankumoussuomussa veljeyden varjoon, tasa-arvosta puhuttiin 1600-luvulla usein nimenomaan naisten ja miesten välisenä tasa-arvona. Selkeä esimerkki on Palin paikantamaan naisverkostoon myös kuuluneen Marie de Gournayn (1565–1645) tutkielma *De l'égalité des hommes et des femmes* (Gournay 2002). Ensimmäisen kerran vuonna 1622 julkaistun tutkielman otsikko on varsin varhainen tasa-arvo-termin esiintymä.

UDELLENTULKINNAN HAASTEET

Tiedämme tänään paljon enemmän 1600- ja 1700-lukujen ajattelijanaisista kuin 20 vuotta sitten, mutta heitä koskeva tutkimus on edelleen pitkälti oma tieteellinen keskustelunsa, jonka vaikutus laajempiin filosofianhistoriallisiin tulkintoihin on Elisabethia lukuun ottamatta vasta alullaan. James Harris mainitsee toimittamansa brittiläisen 1700-luvun filosofian käsikirjan johdannossa nimeltä usean filosofinaisen, mutta Mary Astell (1666–1731) ja Mary Wollstonecraft (1759–1797) ovat ainoat, joiden ajattelua kirjan kirjoittajat ruotivat tarkemmin (Harris [toim.] 2013). Sarah Huttonin edellistä vuosisataa tarkasteleva *British Philosophy in the Seventeenth Century* (2015) on tähän mennessä ehkä kunnianhimoisin yritys integroida filosofinaisia koskeva tietämyksemme filosofianhistorialliseen yleisesitykseen. Tämä ei toki ole mikään sattuma: suuri osa Huttonin mittavasta tutkimustyöstä on käsitellyt filosofinaisia ja näin luonut pohjan arvioida myös heidän yleisempää filosofista merkitystään. On myös hyvä huomata, että sekä Harrisin että Huttonin teokset on rajattu käsittelemään brittiläistä filosofiaa yhden

vuosisadan ajalta. Rajatumpi konteksti tarjoaa paremmat mahdollisuudet käsitellä tätä kontekstia kokonaisuudessaan ja näin integroida myös aikaisemmin marginaaliin sijoitettuja ajattelijoita.

Huttonin teos muistuttaa metodisesti Palin teosta. Hutton on myös aatehistorioitsija, joka eksplisiitaisesti lähestyy filosofian historiaa kuvaamalla ajattelua ja sen konteksteja, ei analysoimalla yksittäisiä argumentteja (Hutton 2015a, 5). Kuten Pal, Hutton fokusoii verkostoihin ja teosten sekä kirjeiden välityksellä käytyihin keskusteluihin. Tämä näkökulma mahdollistaa filosofinaisten integrointia, mutta on tietysti tärkeä huomata, että laaja kontekstia huomioiva näkökulma filosofian historiaan ei itsessään takaa että sukupuolikysymystä ja ajattelijanaisia huomioidaan. J. B. Schneewindin monessa mielessä erinomainen moderni klassikko *The Invention of Autonomy* (1998) on hyvä muistutus tästä tosiasiasta. Hän piirtää monipuolisen kuvan 1600- ja 1700-lukujen moraalifilosofiasta mainitsematta kuitenkaan yhtään naista. Schneewindin teos on, kuten olen toisaalla argumentoinut, hyvä esimerkki myös siitä, miten sukupuolikysymyksen ja filosofinaisten sivuuttaminen voi vääristää muilta osin pätevää filosofianhistoriallista tulkintaa (Reuter 2018a; 2018b).

KATOAVAISET NAISET

Johtopäätöstensä mottona Pal lainaa Schurmanin kirjettä Rivetille, jossa Schurman toteaa, että historian kuluessa muistot naisten nimistä ovat yhtä katoavaisia kuin valtameriä halkovan laivan jälki (Pal 2012, 266). On häkellyttävää, että oppinut nainen ymmärsi tämän jo vuonna 1637. Pohtiessaan naisten katoavaisuuden syitä Pal lainaa Virginia Woolfin huomioita oman tilan ja oman tradition välttämättömyydestä (Woolf 1989; vrt. Heinämaa 2003; ks. myös O'Neill 1998). Historioitsijan kutsumuksensa mukaisesti Pal ymmärtää oman historiallisen tilan ja sen puutteen hyvin konkreettisesti: koska naisia ei heidän verkostoitumisestaan ja älyllisestä aktiivisuudestaan huolimatta otettu Royal Society:n jäseniksi, he puuttuvat myös tämän vaikutusvaltaisen brittiläisen tiedekatemian mittavista arkistoista (Pal 2012, 280–281).

Vinoutuneen filosofianhistoriankirjoituksen korjaamiseksi tarvitaan sekä historioitsijoita, jotka

tarkan ja odottamattomiin paikkoihin ulottuvan arkistotyön avulla löytävät kadonneiden ajattelijoiden jälkiä ja osaavat näiden jälkien avulla rekonstruoida ajattelun konteksteja, että filosofeja, jotka osaavat analysoida löytyneiden ajattelijoiden argumenttien pätevyyttä ja filosofista painoarvoa. Elisabethin kunniaksi järjestetty konferenssi oli erinomainen esimerkki tästä monitieteisestä lähestymistavasta.

Monitieteisyys onkin yksi sukupuolentutkimuksen ominaispiirre, ja näemme tässä, miten se toteutuu filosofian historian feministisen uudelleentulkinnan kohdalla. Samalla monitieteisyys tarjoaa tärkeän näkökulman myös filosofian historiografialle, jossa on liian usein totuttu asettamaan filosofinen argumentaationanalyysi ja aatehistoriallinen lähestymistapa vastakkain. Tämä vastakkainasettelu on näennäinen ja sen luominen on haitallista silloin kun haluamme ymmärtää filosofinaisten merkitystä (vrt. Hutton 2015b). Kuten 1600-luvulla, tieteen tekeminen on tänäänkin kollektiivista toimintaa ja tiedonmuotojen eriytymisen myötä on tullut yhä tärkeämmäksi, että tiettyä aihealuetta – kuten 1600-luvun filosofinaisia – tutkiva tieteellinen yhteisö pitää sisällään monien erilaisten lähestymistapojen ja tutkimusmetodien osajia.

Filosofianhistorian feministinen uudelleentulkinta asettaa haasteita myös feministiselle teorialle, jonka piirissä on totuttu näkemään filosofian historia miehisenä valtarakenteena ja jossa varsinkin Descartesin metafysiikkaa ja epistemologiaa on usein pidetty feministisestä näkökulmasta tarkasteltuna ongelmallisena (esim. Lloyd 1984; Bordo 1987). Niin kutsuttu karteesiolainen dualismi ja Descartesille usein attribuoitu positivistissävyinen epistemologia ovat toki olemassa, ja nämä ovat monella tapaa ongelmallisia filosofisia kantoja, mutta jotta kritiikki kohdistuisi oikein, on tärkeä huomata, että nämä kannat ovat pikemminkin 1900-luvun filosofianhistoriankirjoituksen kuin 1600-luvun tuotteita. Näiden Descartes-tulkintojen näkeminen 1600-luvun filosofian keskeisenä antina edellyttää vinoutuneen historian tulkinnan, ja on olemassa vaara, että feministinen kritiikki osaltaan ylläpitää historian tulkintaa, josta naiset ja muut marginaaliksi mielletyt ryhmät on suljettu ulos.

INTERSEKTIONAALISEN ANALYYSIN MAHDOLLISUUDET

Olen tässä keskittynyt filosofinaiisiin tietoisena siitä, että sukupuoli ei tietenkään ole ainoa tekijä, joka on vaikuttanut ihmisten mahdollisuuksiin jättää jälkensä filosofian historiaan. Kun tarkastelemme 1600-lukua sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta, näyttää selvältä, että sääty on vaikuttanut ihmisen mahdollisuuksiin saavuttaa oppineisuutta vähintään yhtä paljon kuin sukupuoli. Mutta on tärkeä huomata, että vaikutukset ovat erilaisia ja että ne miehet, jotka ovat alhaisesta syntyperästään huolimatta onnistuneet saavuttamaan oppineen asemaa, ovat jääneet historiankirjoihin helpommin kuin oppineet naiset. Tämä johtuu osittain juuri Palin paikantamasta mekanismista: sukupuoli esti naisten pääsyn oppineisiin instituutioihin, ja siksi he puuttuvat myös näiden instituutioiden arkistoista.

Kuten tänään, sukupuoli, sääty tai luokka, uskonto, ihonväri ja kieli olivat kaikki merkittäviä tekijöitä myös 1600- ja 1700-luvuilla. Näiden tekijöiden risteymien tutkiminen tarjoaa hyvin mielenkiintoisia mahdollisuuksia lukuisille intersektionaalisille hankkeille, jotka vasta odottavat tekijäänsä. Palin kadonneiden naisten jälkien metsästyks tarjoaa meille pienen vilahduksen runoilija Phillis Wheatleysta, joka orjuudestaan huolimatta pystyi kouluttautumaan ja jonka runokokoelma julkaistiin

metodistien naisverkostojen avulla Lontoossa 1772 (Pal 2012, 273–274).

Meillä on tässä *Sukupuolentutkimus*-lehden numerossa ilo julkaista akshay khannan, Aino-Kaisa Koistisen, Katariina Kyrölän ja Tuija Saresman yhteenveto viime syksynä Sukupuolentutkimuksen päivillä käymästään paneelikeskustelusta. Keskustelu kurkottaa feminismien tulevaisuuteen, ja kirjoittajat korostavat, miten tärkeää on huomioida feministit globaalissa moninaisuudessaan. Sama pätee myös silloin kun katsomme taaksepäin. Meidän on kiinnitettävä huomiota siihen, kenen me annamme puhua 1600-luvun puolesta. Feministisen filosofian-historiantutkijan näkökulmasta toivon, että esimerkiksi affekteista kiinnostuneet lukisivat Spinoza-tulkintojen lisäksi Elisabethin kirjeitä Descartesille ja että yhä useampi uusmaterialismin teoreetikko löytäisi 1600-luvulta Baruch Spinozan (1632–1677) ohella myös Margaret Cavendishin (1623? –1673) omintakeiset tulkinnat ihmisten ja eläinten samankaltaisuudesta, materian sielukkuudesta ja vapauden ja välttämättömyyden suhteista (esim. Broad 2002, 35–64; Boyle 2017; vrt. Spencer 2012).

Nyt toivotan kuitenkin ennen kaikkea mukavia lukuhetkiä tuoreen sukupuolentutkimuksen parissa!

Jyväskylässä 10.8.2018

Martina Reuter

KIRJALLISUUS

- Adam, Charles & Tannery, Paul (toim.) (1996) *Œuvres de Descartes* 1–11. Pariisi: Vrin.
- Alanen, Lilli (2003) *Descartes's Concept of Mind*. Cambridge, Mass. & Lontoo: Harvard University Press.
- Bordo, Susan (1987) *The Flight to Objectivity: Essays on Cartesianism and Culture*. Albany, NY: Pennsylvania State University Press.
- Boyle, Deborah (2017) *The Well-Ordered Universe: The Philosophy of Margaret Cavendish*. Oxford: Oxford University Press.
- Broad, Jacqueline (2002) *Women Philosophers of the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Broad, Jacqueline (2015) *Mary Astell: An Early Modern Theory of Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
- Broad, Jacqueline & Detlefsen, Karen (toim.) (2017) *Women and Liberty, 1600–1800: Philosophical Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Broad, Jacqueline & Green, Karen (2009) *A History of Women's Political Thought in Europe, 1400–1700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Deborah (2006) *Descartes and the Passionate Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Descartes, René (2005) *Teokset* 4. Suom. Timo Kaitaro, Mikko Yrjönsuuri, Markku Roinila & Tuomo Aho. Helsinki: Gaudeamus.

- Gournay, Marie (2002 [1622]) *Egalité des hommes et des femmes*. Teoksessa Arnould, Jean-Claude, Berriot, Évelyne, Blum, Claude, Franchetti, Anna Lia, Thominé, Marie-Claire & Worth-Stylianou, Valerie (toim.) *Œuvres complètes* 1. Pariisi: Honoré Champion Éditeur, 962–988.
- Harris, James A. (toim.) (2013) *The Oxford Handbook of British Philosophy in the Eighteenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Heinämaa, Sara (2003) Naisia filosofiassa! Teoksessa Heinämaa, Sara, Reuter, Martina & Yrjönsuuri, Mikko (toim.) *Spiritus animalis: Kirjoituksia filosofian historiasta*. Helsinki: Gaudeamus, 180–196.
- Hutton, Sarah (2004) *Anne Conway: A Woman Philosopher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2015a) *British Philosophy in the Seventeenth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- (2015b) "Blue-Eyed Philosophers Born on Wednesdays": An Essay on Women and History of Philosophy. *The Monist* 98, 7–20.
- Lloyd, Genevive (1984) *The Man of Reason: 'Male' and 'Female' in Western Philosophy*. Lontoo: Methuen.
- O'Neill, Eileen (1998) Disappearing Ink: Early Modern Women Philosophers and their Fate in History. Teoksessa Kourany, Janet A. (toim.) *Philosophy in a Feminist Voice: Critiques and Reconstructions*. Princeton: Princeton University Press, 16–62.
- Pal, Carol (2012) *Republic of Women: Rethinking the Republic of Letters in the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reuter, Martina (2005) Johdanto. Teoksessa Descartes, René, *Teokset* 4. Suom. Timo Kaitaro, Mikko Yrjönsuuri, Markku Roinila & Tuomo Aho. Helsinki: Gaudeamus, 7–22.
- (2018a) Mary Wollstonecraft's Contribution to the "Invention of Autonomy". Teoksessa Bergès, Sandrine & Siani, Alberto L. (toim.) *Women Philosophers on Autonomy: Historical and Contemporary Perspectives*. London & New York: Routledge, 112–130.
- (2018b) Mary Wollstonecraft och autonomins uppkomst: En studie i filosofihistoriens marginaliseringsmekanismer. *Norsk filosofisk tidsskrift* 53:2, 105–118.
- Schneewind, J. B. (1998) *The Invention of Autonomy: A History of Modern Moral Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schurman, Anna Maria von (2009 [1641]) *Dissertatio de ingenii muliebris ad doctrinam et meliores litteras aptitudine / Abhandlung über die Befähigung des Geistes von Frauen für die Gelehrsamkeit und die höheren Wissenschaften*. Kaksikielinen laitos, toim. & käänt. Michael Spang. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Shapiro, Lisa (toim.) (2007) *The Correspondence Between Princess Elisabeth of Bohemia and René Descartes*. Engl. Lisa Shapiro. Chicago & Lontoo: University of Chicago Press.
- Spencer, Jane (2012) "The Link which Unites Man with Brutes": Enlightenment Feminism, Women and Animals. *Intellectual History Review* 22:3, 427–444.
- Woolf, Virginia (1989 [1929]) *A Room of One's Own*. San Diego & New York: Harcourt Brace Jovanovich.